

Háborús konfliktusok etikai megközelítésben

Szécsi Gábor

Max Weber a politikai hivatásról szóló könyvében arról ír, hogy a politikai cselekvések megítélésekor akkor járunk el helyesen, ha a „felelősségetika” elveit követjük, azaz a politikus cselekedeteit társadalmi következményeik, a közösség életére gyakorolt hatásai tükrében értékeljük.¹ Szemben az egyetemes morális normák szerepét hangsúlyozó, ún. abszolút vagy. „érzületetikával”, amelynek maximái túlmutatnak a tettek következményein és az ezzel kapcsolatos egyéni felelősségen, és ezáltal semmilyen a közösség érdekeit szolgáló erkölcsi kompromisszumot nem tesznek lehetővé. Az „érzületetikának” el kell utasítania minden olyan cselekvést, amely erkölcsileg „veszélyes eszközökhöz” folyamodik. A „felelősség etikájában” hinni tudó ember ugyanakkor Weber szerint, „szükségképpen számol az átlagember gyarlóságával” és „nem érzi magát abban a helyzetben, hogy saját cselekedete következményeit – ameddig képes volt azokat előre látni – másokra hárítsa”.² A politikai döntések közösségi következményei és a velük kapcsolatos felelősség erkölcsi kompromisszumokat vonnak maguk után, és gyakran az erkölcsi integritás feladását is megkövetelik a politikustól.

Nincs ez másként a politikai döntésekre visszavezethető háborús konfliktusok esetében sem. Amennyiben háború és erkölcs viszonyát „érzületetikai” megközelítésben vizsgáljuk, nyilvánvalóan egyetlen, a kulturális és morális értékek tagadásával, a jog, humanizmus és becsület megsemmisítésével együtt járó háborút sem tekinthetünk igazságosnak. Ha azonban a közösség iránti felelősség jegyében értelmezzük a háborúhoz vezető indítékokat, joggal minősíthetünk igazságosnak vagy igazságtalannak egy háborút. Noha a háború jelenségére irányuló filozófiai reflexió történetében az „érzületetikai” megközelítésnek is komoly hagyományai vannak, az igazságos háború problémája máig kulcskérdése a háborús konfliktusok etikai megítélésnek. Természetesen jelentős filozófiai tradícióra hivatkozhatnak az utóbbi megközelítés hívei is az igazságos háború ismérveinek meghatározásakor. Ennek a tradíciónak éppúgy része az igazságos háború doktrínáját az elsők között megfogalmazó Szent Ágoston okfejtése, mint a doktrínát elsőként rendszerbe foglaló és a közjóra irányuló

¹ Lásd Max Weber: *A politika mint hivatás*. Medvetánc Füzetek, ELTE, MKKE, Budapest, 1989.

² Uo. 75.

szándékot az igazságos háború egyik feltételének tekintő Aquinói Szent Tamás munkássága. De ebbe a körbe tartoznak példának okáért a háborúzáshoz való jog (*ius ad bellum*) elveit már a XVI. században kidolgozó de Vitoria életműve, a természetjogi iskola XVI-XVIII. századi képviselőinek (Gentilis, Grotius, Pufendorf) elméletei, vagy az államok közötti és társadalmi béke lehetőségeit vizsgáló Kant és Fichte etikai művei is. Az erre a tradícióra épülő megközelítés elsősorban annak a törekvésnek a gyümölcse, hogy a nemzetközi jog fegyveres konfliktusokkal kapcsolatban kodifikált normái, a hadi jog (*ius belli*) és ezen belül a háborúhoz való jog (*ius ad bellum*) minél stabilabb etikai pillérekre legyenek felépíthetők.

A háborúk indítékait a „felelősségetika” jegyében értelmezők azonban előbb vagy utóbb szembesülnek politikai elit által deklarált indítékok és a valós háborús okok kapcsolatának problémájával is. Azaz az igazságos háború doktrínáját kutató gondolkodók nem hagyhatják figyelmen kívül azt a tényt, hogy a háború erkölcsi megítélésnek problémája szorosan összefügg a tömegek manipulálhatóságának, a társadalmi viszonyok és a manipuláció eszközeiként megjelenő eszmék kapcsolatának, a háborús indokok és okok társadalmi, kulturális kontextusának kérdésével is. A háborús indokok alapjául szolgáló ideológiák, hogy Peter Winch jól ismert gondolatmenetét kövessük, nem téphetők ki társadalmi szövetükből, az eszme és a kontextus benső viszonyban vannak egymással.³ Az emberek társadalmi viszonyai ideákat testesítenek meg, az eszmék társadalmi hatásáról csak a társadalmi diskurzusok kontextusában alkothatunk valós képet. Miként Bibó István fogalmaz, „zavaros filozófiák féligazságai és a propaganda hazugságai csak akkor hatnak az egyénekre vagy közösségekre, ha azokat nagy intenzitással átélt félelmes és félrevezető élmények hajlamossá teszik féligazságok és hazugságok elhívására, mert azok alapján öncsalásaikat igazolhatják, hiú reményeiket táplálhatják, hamis képzeteikben megrögződhetnek, és bizonyos indulataiknak kielégülést szerezhetnek.”⁴ A háborús indokok alapjául szolgáló ideológiák csak akkor válhatnak ki a politikai elit akaratának megfelelő érzelmeket a tömegekből, ha valóságos élményekből fakadó indulatok kísérik a befogadásukat. A tömegek manipulációjának társadalmi kontextusa így a háborús konfliktusok etikai megítélésnek alapvető szempontját kell, hogy jelentse, amelynek figyelembevétele nélkül egyetlen háborút sem tekinthetnénk igazságosnak vagy igazságtalannak.

Különösképpen fontossá válik ez a szempont az információ korában, amikor az új kommunikációs technológiák és a használatukat kísérő társadalmi, kulturális változások a

³ Vö. Peter Winch: *The Idea of Social Science and its Relation to Philosophy*. Routledge and Kegan Paul, London, 1958.

⁴ Bibó István: „A kelet-európai kisállamok nyomorúsága”. In: *Demokratikus Magyarország. Válogatás Bibó István tanulmányaiból*. Magvető Kiadó, Budapest, 1994, 169.

tömegek befolyásolásának eddig ismeretlen lehetőségeit teremti meg. A kommunikációs viszonyai révén behálózott ember ugyanis sajátos belső viszonyba kerül az őt befogadó társadalmi viszonyrendszerrel. A közösségépítés folyamatában már nem érvényesülnek azok a lokális viszonyokat meghatározó kötelékek, amelyek a kötött én, a közjó érdekében elnyomott egyéniség képzetének kialakulásához vezettek. Más szóval, az információ korának közösségei nem mindent áthidaló személyközi kapcsolatok helyhez kötött jelenségeiként szerveződnek, hanem, miként arra Barry Wellman is felhívja a figyelmet, informális kapcsolatok individuális hálózataiként, amelyek egyúttal egy széleskörű társadalmi kapcsolatrendszer alapjait is jelentik.⁵ Az elektronikusan kommunikáló ember az új társadalmi hálózatban szabadon és folyamatosan váltogathatja közösségi szerepeit anélkül, hogy ezzel felszámolná eredeti közösségi kötődéseit. Ezáltal egyrészt egyre nyitottabbá, befogadóbbá válik a média révén közvetített információkra, másrészt ezeket az információkat új típusú közösségi kötelékei jegyében dolgozza fel.

A tömegmédia manipulációs technikáinak fejlődése jól követi ezt a folyamatot, és a politikai elit is ráhangolja erre a fejleményre saját kommunikációs gyakorlatát. Az új médiumok lehetőségeit hatékonyan kihasználó politikus így rövid idő alatt képes lehet döntései deklarált indítékait politikai lépései valódi okaiként elfogadtatni nagy tömegekkel. Gondoljunk például az Egyesült Államok 2003-ban Irak ellen indított katonai támadásával, az ún. második öböl-háborúval kapcsolatos kommunikációs stratégiára. Az amerikai kormányzat a valós élményekből fakadó indulatot kiaknázó tömegkommunikációs tevékenysége révén annak ellenére tudta a katonai beavatkozást morálisan megalapozó és ezáltal az igazságos háború benyomását keltő indítékait (tömegpusztító fegyverek felszámolása, a terrorizmus elleni küzdelem, az iraki nép felszabadítása a diktatúra alól) elfogadtatni a közvéleménnyel, hogy nemzetközi jogi értelemben, a *ius belli* és a *ius ad bellum* szerint nem voltak adottak a feltételek a katonai támadás megindítására. Ez a kommunikációs stratégia egyúttal arra is tökéletesen alkalmasnak bizonyult, hogy elfedje a deklarált indítékok és a valódi okok (az iraki szénhidrogén-források megszerzése, a kormányzat népszerűségének növelése, az Egyesült Államok geopolitikai elsőségének megszilárdítása) között tátongó szakadékot. A kérdés emiatt a mai napig aktuális: vajon a közösség tagjai által elfogadott morális célok önmagukban igazságossá tehetnek-e egy háborút.

A háború és erkölcs viszonyát érintő etikai vizsgálódások tehát nem kerülhetik meg a tényt: az információ korában tapasztalható technológiai, társadalmi és kulturális változások új

⁵ Lásd B. Wellman: „Network as Personal Communities”. In B. Wellman – S.D. Berkowitz (szerk.): *Social Structures: A Network Analysis*. Cambridge University Press, Cambridge, 1988, 130-184.

kereteket kínálnak a háborús célok közösségi elfogadtatására irányuló politikai diskurzus számára. Az elmúlt évtizedek változásai ugyanakkor nem hagyták érintetlenül magáról a háborúról alkotott fogalmunkat sem. Amíg ugyanis a háborúról alkotott hagyományos fogalmunk abból a képzetből táplálkozott, hogy a háborúk indítása az egymással konfliktusba kerülő államok monopóliuma, ma egyre inkább az a benyomás alakul ki bennünk, hogy a háború sokkal inkább különböző közösségekre jellemző politikai követelések konfrontációjának következménye. A világszerte zajló háborúknak ma már legfeljebb tíz százaléka tekinthető klasszikus értelemben vett állami háborúnak, az összes többiben legalább az egyik oldalon többnyire politikai alapon szerveződő csoportok céljait, követeléseit, akaratát képviselő szereplők állnak. A háborúk etikai vetületeire irányuló reflexiók során így a politikai döntések és cselekedetek megítélésakor figyelembe vett „felelősségetikai” elvek is új értelmezési keretet kapnak.

Kant óta tudjuk, hogy bár a háborúskodásra való hajlam mélyen emberi természetünkben gyökerezik, a háborús konfliktusok egyúttal megvillantják előttünk az örök békéhez vezető utat is.⁶ Noha paradoxonnak tűnik ez az állítás, tény, hogy minden a konfliktusok okaira és következményeire irányuló vizsgálat hozzájárulhat a maga módján az államokon belüli társadalmi és az államok közötti nemzetközi béke feltételeinek megteremtéséhez. A jól feltett kérdések és megfontolt válaszok az örök békébe vetett hitünket erősíthetik, és segítségünkre lehetnek abban, hogy minden egyes konfliktusban felismerjük a konfliktusból való kilépés lehetőségét is. Ez a felismerés hívta életre a *Háborús konfliktusok és erkölcs* című konferenciát, amelyet az Alkalmazott Filozófiai Társaság szervezett 2014 májusában a Nyugat-magyarországi Egyetemen. Jelen kötet ennek a konferenciának az anyagára épül teret adva a szerzők által képviselt különböző megközelítési módoknak. A kötet tanulmányai más-más nézőpontból világítják meg háború és erkölcs összetett viszonyát, és kínálnak biztos fogalmi alapokat a kérdéskörrel kapcsolatos elmélkedésekhez. Az pedig, hogy egy ilyen elmélkedésre szükségünk lehet, aligha vitatható, hiszen mindennapi tapasztalataink egyelőre a legkevésbé sem erősítik meg a kanti örök békébe vetett hitünket.

⁶ Lásd Immanuel Kant: *Zum ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf*. Königsberg, 1795. Magyar nyelven: Immanuel Kant: *Az örök béke*. Európa Kiadó, Budapest, 1985.